

М.С. Пономарьова, канд. екон. наук, доцент

Н.В. Вовк, студентка

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**ЕКОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ
ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРАВЛІННЯ
ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ**

У статті доведено, що проблеми раціоналізації землекористування, розкриті екологічні, соціально-економічні засади використання земель. В умовах докорінної перебудови соціально-економічної структури суспільства, трансформування економічного механізму господарювання, переходу до економіки ринкового типу розкриті перспективи управління земельними ресурсами й організації раціонального їх використання.

***Ключові слова:** земля, земельні ресурси, управління земельними ресурсами, землекористування, ефективність.*

Постановка проблеми. Ефективність функціонування вітчизняної економіки України, благополуччя та здоров'я нації, розвиток продуктивних сил і масштаби виробництва тісно пов'язані з землею, адже Україна – аграрна держава. Саме тому однією з найважливіших проблем є проблема економічного використання і відтворення природних ресурсів. Докорінна перебудова соціально-економічної структури суспільства, трансформування економічного механізму господарювання, перехід до економіки ринкового типу і торкаються земельних відносин, управління земельними ресурсами й організації раціонального їх використання, землевпорядкування і земельного менеджменту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання та формування земельних відносин в Україні висвітлені у дослідженнях багатьох вітчизняних учених. Значний внесок у їх вирішення здійснювали: В. Месель-Веселяк, П. Саблук, А. Третяк, М. Ступень, М. Хвесик, О. Гуторов та інші. Проведені ними дослідження стали підґрунтям аграрних перетворень. Наша держава має могутній природно-ресурсний потенціал. Земельний фонд України становить 5,7 % території Європи. Україна володіє найбільшими запасами чорнозему у світі, що займає 44% території нашої країни, а це – десята частина від усіх світових запасів. Видатний науковець В.В. Докучаєв говорив, що чорнозем може і повинен бути названий царем ґрунтів, бо це, так би мовити, ідеальний ґрунт. На

території нашої країни станом на 01.01.2015 р. сільськогосподарські угіддя займають 70,8 % території, у тому числі рілля – 53,9 %, перелоги – 0,4 %, багаторічні насадження – 1,5 %, сіножатей – 4,0 %, пасовищ – 9,0 % та інші сільськогосподарські землі - 2,0%; ліси та інші лісовкриті площі – 17,6 %; забудовані землі – 4,2 %; відкриті заболочені землі – 1,6 %; відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри інші) – 1,7 %; води (території, що покриті поверхневими водами) – 4,0% [9]. Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів. на збереження родючисть землі.

Формування цілей статті. Незважаючи на могутній потенціал земельних ресурсів України все ж на сьогодні існує декілька проблем, що гальмують розвиток земельного менеджменту. Одночасно з цим всі землевласники та землекористувачі повинні раціонально використовувати земельні ресурси, застосовуючи необхідні екологічні та соціально-економічні заходи спрямовані на ефективне використання земельного менеджменту. Основною метою цієї статті є аналіз екологічних та соціально-економічних засад використання земель з урахуванням тенденцій економічної динаміки аграрного сектора України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно розподілу земельних ресурсів України залежно від їх господарського використання за даними форми 6-зем Держгеокадастру станом на 01.01.2015 р., то сільське господарство займає 69,9 % загальної площі, житлова та інша забудова – 1,5 %, лісове господарство – 14,7 %, водне господарство – 0,4 %, промисловість та інші – 2,8 %, охорона навколишнього природного середовища – 4,8 %, охорона здоров'я людей – 0,3 %, культура, духовність тощо – 0,3 %, інші не використовувані землі – 5,3 %. На нашу думку такий розподіл є не достатньо еколого-економічно обґрунтованим.

Так, оцінка екологічної стабільності території України (2002 – 2014 рр.) шляхом розрахунку коефіцієнта екологічної стабільності ($K_{ек.ст.}$) становила 0,40 та, як і раніше, є стабільно нестійкою. Коефіцієнт антропогенного навантаження ($K_{ан.}$), який характеризує ступінь впливу діяльності людини на стан довкілля, у тому числі на земельні ресурси, вказує на середній ступінь навантаження і перевищує 3 бали. Загальна кількість посівних площ сільськогосподарських культур за аналізом 2014 року, що складає 27239 тис.га, порівно з 1990 роком, коли було зайнято 32406 тис.га зменшилася. Впродовж 1990-2014 рр. найбільшу питому вагу займають зернові та зерно-бобові культури. Спостерігається тенденція

росту кількості посівних площ технічних культур (1990 р. – 3751 тис.га, 2014 р. – 8437 тис.га), кількість комових угідь навпаки зменшується (1990 р. – 11999 тис.га, 2014 р. – 2101 тис.га) [9]. Аналіз структури посівних площ сільськогосподарських культур за останні десятиріччя свідчить, що значні площі займають просапні культури, які при недотриманні умов контурно-меліоративної організації території є головним чинником розвитку ерозії – основного дестабілізуючого чинника екологічної ситуації в агроландшафтах, негативний вплив якої виявляється, насамперед, у значному зменшенні вмісту в ґрунтах гумусу.

Нині в Україні кількість гумусу в ґрунті зменшилася в середньому в 6 разів і становить приблизно 3 %. Щорічні еколого-економічні збитки від ерозії ґрунтів перевищують 9 млрд грн. Крім того, внаслідок ерозії збільшується щільність і непроникність ґрунтів, від чого погіршується їх водний та повітряний режими, зменшується вміст засвоюваних форм поживних речовин. В Україні еродовані 36 % угідь, близько 81 % еродованих земель обробляється. В результаті ерозії щороку з ґрунту виноситься 11 млн т гумусу, 0,5 млн т азоту, 0,4 млн т фосфору і 0,7 млн т калію, а за рахунок мінералізації – 14 млн т гумусу [14].

Варто відзначити, що за останні роки до 25 % посівної площі було відведено під посіви соняшнику. Це означає, що соняшник розміщується на полях через 3–4 роки, замість наукових рекомендацій – не раніше 7 років. Насиченість посівних площ соняшником, наприклад, для степової зони країни, не має перевищувати 12 %. Соняшник – ґрунтовиснажуюча культура і в разі ігнорування технологіями відтворення родючості ґрунтів це невідворотно призведе до їх прискореної деградації [7]. Загальний відсоток посівних площ технічних культур під соняшником з 43,6 % у 1990 р. зріс до 62,3 % у 2014 р. [9].

Значної екологічної шкоди земельні ресурси зазнають унаслідок забруднення ґрунтів викидами промисловості (важкі метали, кислотні дощі тощо) та використання засобів хімізації, негативні наслідки якої заключаються у погіршенні властивостей ґрунту, його стану через нагромадження в ньому великої кількості шкідливих хімічних речовин, що вносились без належних розрахунків і врахування екологічних законів. До таких хімічних речовин належать міндобрива та різні отрутохімікати. Ґрунти також забруднюються відпрацьованими газами тракторів, комбайнів, автомобілів, мастилами та пальним, які з них виливаються під час роботи на полях.

Спостерігається зниження продуктивності сіножатей і пасовищ, що пояснюється, по-перше, недостатньою увагою до цих угідь, їх еродованістю, незначним упровадженням прогресивних технологій

догляду за ними, низькою питомою вагою меліорованих пасовищ і сіножатей, безсистемним випасанням худоби і перевантаженням нею природних пасовищ; по-друге, спостерігаються часті переходи виснаженої й порушеної, ріллі в пасовища, а розорюються найкращі пасовищні ділянки. Передова практика свідчить, що інтенсивна форма луківництва, створення довгострокових культурних пасовищ раціональних розмірів ефективніші, ніж використання природних угідь під рілля [5].

На сучасному етапі розвитку земельних відносин оренда вимушено стала головною формою економічного обігу земель, хоча, по суті, не виконує сьогодні своєї головної функції в умовах перехідної економіки — не забезпечує землевласника засобами до існування. Показник розміру орендної плати в Україні з значно нижчий, ніж в деяких країнах Європейського союзу. Причому переважно вона виплачується у натуральній формі з визначенням за ринковими цінами продукції, зі значним простроченням.

Сьогодні значно зростає роль державного земельного кадастру, оскільки він є інформаційною базою для ефективного управління земельними ресурсами, ведення земельної статистики, землеустрою, регулювання земельних відносин, підтримки податкової та інвестиційної політики держави, розвитку ринку землі і обґрунтування розмірів плати за землю. Це, у свою чергу, вимагає реформування існуючої системи землевпорядкування із застосування геоінформаційних технологій, створення нового її типу, який відповідав би сучасним умовам розвитку суспільства і земельних відносин.

Внаслідок мораторію сільгоспвиробники позбавлені економічної можливості використовувати високоефективну техніку та агротехнології, змушені користуватись короткостроковими кредитами які, крім високої вартості, не дають можливості «пом'якшити» ризики, що пов'язуються з можливими неврожайми в окремі роки та можуть привести власник до банкрутства. Нині, за приблизними оцінками, 1 гектар землі щорічно дає від 300 до 600 грн. ренти, що свідчить про надзвичайно низьку інтенсивність господарювання. У випадку, якщо земля буде реально залучена до економічного обігу, а в аграрну сферу надійдуть крупні інвестиції, можна буде сподіватися на зростання економічної ефективності сільськогосподарського виробництва хоча б до рівня, що відповідає 50-60 % віддачі землі в розвинених європейських країнах. Це дозволить перейти від спрощеної до загальної системи оподаткування у частині плати за землю, а отже - забезпечити місцеві бюджети реальними коштами для розвитку соціальної сфери, створити економічний ресурс для сталого розвитку сільської громади.

Окремо слід відзначити проблему, пов'язану з парцеляцією сільськогосподарського землекористування. За науково-обґрунтованими рекомендаціями, оптимальна площа сільськогосподарського підприємства в Україні має становити від 800-1200 га на Поліссі до 2500-3000 га у степових регіонах. Сучасні сільськогосподарські землеволодіння є значно меншими за економічно доцільні, що створює перешкоди для проведення нового землеустрою на еколого-ландшафтних засадах та виділення сівозмінних масивів [15].

Основною метою активізації земельних інформаційних ресурсів є забезпечення органів державної влади і місцевого самоврядування актуальною, достовірною і комплексною інформацією для всебічного оперативного дослідження, оцінки та обґрунтування управлінських рішень, спрямованих середовища сільськогосподарського виробництва, на охорону середовища і сталий його розвиток. В сучасних умовах України геоінформаційне забезпечення включає Національну кадастрову систему (НКС) – державна автоматизована електронна система реєстрації та кадастру, та ERP-системи «АгроХолдинг» – приватна ГІС та система управління агропідприємствами (наприклад у веденні кадастрових даних щодо земель підприємств) [16].

Висновки. Державна політика щодо використання земель у сільськогосподарському виробництві в подальшому повинна спрямовуватися на підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування, раціональне використання земель та охорону земель, впровадження у практику нових технологій обробітку ґрунту та інших агротехнічних заходів, спрямованих на збереження та підвищення родючості ґрунтів, боротьбу з ерозійними процесами, оптимізацію сільськогосподарського землекористування шляхом виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель. На даний момент геоінформаційні системи на території України застосовуються у невеликій кількості, а ті що є доступними до використання, є закордонними розробками. Державна ж система все ще знаходиться у стані розробки і доробки, виправлення помилок. Тому, розвиток геоінформаційних систем такого типу, як на державному рівні, так і локальному (на окремих великих сільськогосподарських підприємствах) можна назвати все ще актуальним питанням, оскільки вони допомагають ефективно використовувати наявні земельні ресурси з огляду на їх стан та розміщення, швидко обробляти дані щодо земельних ділянок, спростити процеси реєстрації, видачі різноманітної документації землеустрою, що стосується земель сільськогосподарського призначення.

Бібліографічний список: 1. Земельний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями внесеними Законами України від 2 червня 2015 року N 497-VIII, ОВУ, 2015 р., N 51, ст. 1652. – Х.: Одісей, 2015. 2. Про Державний земельний кадастр: Закон України [від 7 липня 2011 року N 3613-VI] // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/> 3. Про охорону земель: Закон України [19 червня 2003 року N 962-IV] // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/> 4. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навч. посібник / В.С. Джигирей. – К.: Знання, 2006. – 319 с. 5. Дідковська Л.І. Основні принципи організації і стимулювання раціонального використання і охорони земельних ресурсів в аграрній сфері // Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій. – К.: ОІЕ НАН України, 2005. – С. 28-37. 6. Корчинська О.Л. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність : монографія / О.Л. Корчинська. – К. : ННЦ УАЕ, 2008. – 238 с. 7. Третяк А.М., Романський М.М., Кручок С.І. та ін. Методичні рекомендації оцінки ефективності інвестицій в сільськогосподарське землекористування. – К.: ІЗУААН, 2001. – 90 с. 8. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян, А.І. Крисак. – К.: Кондор, 2013. – 522 с. 9. Сільське господарство України 2014 року. Статистичний збірник. – Київ, 2015. – 379 с. 10. Ступень М. Шляхи вдосконалення раціонального використання земель сільгосппризначення / М. Ступень, М. Богіра // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 5. – С. 33-36. 11. Ткачук Л.В. Фрагментація та роздробленість земель в постприватизаційний період: проблеми сьогодення / Л.В. Ткачук // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 4. – С. 58–63. 12. Третяк А. Стан та шляхи розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 4-13. 13. Ковальчук Т. Проблема ефективного землекористування в Україні / Т. Ковальчук, О. Розинка // Банківська справа. – 2013. – № 1. – С. 6 – 16 с. 14. Мордвінов О. Екологічні проблеми сільськогосподарського виробництва в Україні в умовах ринкової трансформації: Вісник української академії державного управління / О. Мордвінов. – 2001. – № 1. – С.144–145. 15. Мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://kadastrua.ru/stat_i/895-moratorij-na-prodazh-zemel-silskogospodarskogo-priznachennya.html 16. ЦПС: Агро Холдинг [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.1cps.ru/products/doc-natural-industry.html>.

М.С. Пономарёва, Н.В. Вовк. Экологические и социально-экономические основы использования земель и перспективы управления земельными ресурсами. В статье доказано, что проблемы рационализации землепользования, раскрыты экологические, социально-экономические основы использования земель. В условиях коренной перестройки социально-экономической структуры общества, трансформации экономического механизма хозяйствования, перехода к экономике рыночного типа раскрыты перспективы управления земельными ресурсами и организации рационального их использования.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, управление земельными ресурсами, землепользование, эффективность.

M. Ponomar'ova, N. Vovk Environmental and socio-economic bases of land use prospects land management. The article proved that the problem of rationalizing land use disclosed environmental, social and economic principles of land use. In terms of a radical restructuring of the socio-economic structure of society, transforming economic mechanism of management, the transition to a market economy perspective reveal Land Management and organization of rational use. Of land in Ukraine is 5.7% in Europe. Ukraine has the largest reserves of black soil in the world, occupying 44% of our country, and this - a tenth of all world reserves. Current land use Ukraine does not comply with environmental management. Violated environmentally acceptable ratio of arable land, natural grasslands, forest plantations, affecting the stability of agricultural landscapes. to preserve the fertility of the land. Government policy on land use in agricultural production in the future should be directed at improving the efficiency of agricultural land use, sustainable land use and land protection, implementation in practice of the new technologies of cultivation and other farming practices aimed at maintaining and improving soil fertility, combating erosion, agricultural land use by optimizing output from intensive cultivation of unproductive and degraded lands. Currently geographic information systems on the territory of Ukraine are used in small quantities, and those that are available for use, is foreign developments. State same system is still underway and completion, corrections. Therefore, the development of geographic information systems of this type, both at the state level and local (on some large farms) can be called still topical issues as they help effectively use the available land resources due to their status and location, to quickly process data land, simplify the process of registration, issuance of documentation land management with regard to agricultural land.

Keywords: land, land resources, land management, land use, effectiveness.